

DROBNOSTI

KŘTINSKÁ ZÁHADA – KLÁŠTER PREMONSTRÁTEK

JINDŘICH ZDENĚK CHAROUZ

Baroque tradition, maintained in the environment of monastery in Zábřdovice talks about the Premonstratensian nunnery in Křtiny, founded by Leo of Klobouky, simultaneously with the male convent in Zábřdovice and refuted by the Hussites. Written sources from 13th to 15th century are completely silent about it, the annals of the monastery in Zábřdovice from the years 1660–1674 mention it for the first time in 1521, when they talk also about its past. That year the abbot named James reportedly accepted the vows of two nuns for the convent in Křtiny, but the nuns apparently lived in Zábřdovice and they were also buried there. But the baroque pilgrim literature in connection with Křtiny states three nuns who saved themselves during the Hussite ravaging and escaped to Zábřdovice, where they were buried. It seems that there was really a stone located in Zábřdovice that had been interpreted as a tombstone of the nuns. Also the news that the abbot James received vows of the nuns, sounds plausible - He was at the same time the provost of Premonstratensian convent in Nová Říše. However the nunnery in Křtiny did not exist.

Key words: Křtiny; baroque; monastery; Premonstratensian.

Starobylá tradice, udržovaná v prostředí premonstrátského kláštera v Zábřdovicích (dnes součást Brna), tvrdí, že moravský šlechtic Lev z Klobouk založil současně s tímto mužským konventem i klášter sester premonstrátek ve Křtinách, který byl zničen za husitských válek. Soudobé (dochované) prameny o něm však mlčí, klášterní anály jej zmiňují poprvé roku 1521, kdy líčí rovněž jeho historii. Onoho roku měl opat Jakub přijmout sliby dvou sester pro tento klášter. Barokní poutnická literatura uvádí tři sestry, které se zachránily před husity a byly pohřbeny v Zábřdovicích. Zdá se, že skutečně existoval nějaký kámen v zábrdovickém klášteře, interpretovaný jako náhrobek sester, a rovněž zpráva o přijatých slibech může být pravdivá – opat byl současně proboštem kláštera premonstrátek v Nové Říši. Ve Křtinách ovšem ve středověku klášter sester neexistoval.

Křtinských záhad najdeme hned několik. Stačí připomenout pomalované lidské lebky v kryptách pod kostelem. My však svou pozornost věnujeme jiné otázce, totiž problematice údajného kláštera sester premonstrátek ve Křtinách. Středověké prameny o něm mlčí, zprávy se začínají objevovat až ve druhé polovině 17. století. To samo o sobě vede k opatrnosti, vyjádřeně nedávno Jiřím Kroupou: „Podle pozdější tradice, zaznamenané roku 1663, byl již po dokončení zábrdovického kláštera jeho zakladatelem Lvem z Klobouk založen ve Křtinách také sdružený klášter řeholníků a řeholnic. Tento byl prý vyvrácen husity a komunita již nebyla obnovena. I když byla uvedena legenda v prostředí zábrdovického kláštera velmi živá, nemá oporu ve známých pramenech.“¹ Na druhé straně se dodnes setkáváme se zastánci existence kláštera, jak svědčí např. výrok Karla Rechlíka, že „zatím archeologicky neprokázány zůstaly zmínky o zničeném klášte-

¹ Jk [= Jiří Kroupa]: *Křtiny*. In: Foltýn, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 396–399.

ře.² Nejde jen o to zjistit, zda se jedná o historickou realitu či pověst, ale pokusit se rozluštit, kdy a kde se tyto informace objevily a na jakém základě byly postaveny. Barokní doba se svou láskou k vlastním historickým kořenům samozřejmě neznala moderní historicko-kritický přístup k pramenům a popouštějíc uzdu fantazii fabulovala tam, kde dnešní odborník vytváří hypotézy. Obojí však má základ v něčem konkrétním, což chceme objevit.

Listinný materiál dokumentující založení zábrdovického kláštera navzdory údajům barokní literatury Křtiny mezi původním věnem konventu neuvádí³ a nenalezneme je ani v listině údajně Přemysla Otakara I., ve které je řeč o majetkovém pořízení pana Lva z Klobouk pro případ, že zemře bez dědice.⁴ První zmínka přichází až v imunitním privilegii papeže Řehoře IX. z roku 1237,⁵ kde se pochopitelně neříká, kdy a jak klášter tuto lokalitu získal. Našeho tématu se dotýká rovněž listina Hartmana z Holštejna z roku 1283, kterou dává zábrdovickému klášteru ves Bukovinku s kostelem a lesem.⁶ Přímo ke křtinskému kostelu se vztahuje listina minority Antonína, biskupa csanádského, který roku 1299 uděluje čtyřicetidenní odpustky nejen klášternímu chrámu v Zábrdovicích, ale i kostelu ve Křtinách,⁷ a nepřímou tak potvrzuje jeho význam a postavení. Z roku 1321 je doložen dar lesa a mlýna křtinskému kostelu panem Jindřichem z Lipé.⁸ O klášteře nikde není zmínky, mnohem závažnější však je skutečnost, že klášter není zmiňován ani ve starobylých řádových seznamech řeholních domů⁹, dokládajících jejich filiační vztahy.

Dalším významným dokladem křtinské tradice jsou zábrdovické klášterní analý,¹⁰ které začaly vznikat roku 1660 a byly dokončeny roku 1674. Ve vztahu ke Křtinám uvádějí všechny zmíněné listiny v plném znění, což činí i v případě dalších klášterních privilegií včetně popisu pečeti a pečetních opisů. Analista připomíná zvláštní zbožnost, s níž pan Jindřich z Lipé lnul k Panně Marii Křtinské. On sám v listině říká jinými slovy totéž a tím zdůvodňuje, že „*ke chvále a cti blahoslavené Panny a Bohorodičky Marie, k jejíž účtě je ten kostel vybudován, a pro spásu vlastní duše, tomuto kostelu [= ve Křtinách] a klášteru v Zábrdovicích, k němuž onen kostel náleží, mlýn ležící na řece nejbliže pod oním kostelem, s horou a chrastinou čili lesem bezprostředně přiléhajícími tomu mlýnu, v hranicích, které náš předek, nejdražší pan Rajmund z Lichtenburka držel a stanovil, svobodně navěky dáváme a darujeme*“.¹¹ Tato formulace se zdá vylučovat naprosto jednoznačně existenci panenského konventu ve Křtinách, neb se výslovně uvádí zábrdovický klášter jako majitel křtinského kostela, a dále zmínka o lokalizaci mlýna a panu Rajmundovi z Lichtenburka poodhaluje roušku, kryjící majetkové poměry v křtinském údolí.

Potom nastává v análech ve vztahu ke Křtinám dlouhé mlčení, které je o to výmluvnější, že se popisují hrůzy husitských válek, mimo jiné např. že za opata Bernarda byl klášter z kořene

² RECHLÍK, K.: *Santiniho perla v kryptě katedrály*. Církevní dějiny 3, 2010, s. 135.

³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* (= CDB) II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912, č. 83, s. 77–78; č. 363, s. 391–393.

⁴ CDB II, č. 364, s. 393–397.

⁵ CDB III/1, č. 167, s. 208–209.

⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* [= CDM] IV. Ed. A. Boczek. Olomucii 1845, č. 214, s. 281–282.

⁷ CDM V, č. 106, s. 109. – V poslední době se v literatuře objevují informace, že tento Antonín byl biskupem v severoitalském městě Ceneda, což je politováníhodný omyl, neboť tam byl tehdy biskupem Petrus Calza. Sr. EUBEL, C.: *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, ecclesiarum antistitium series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta*. 2. vyd. Monasterii 1913, s. 179 (Csanad), s. 180 (Ceneda).

⁸ CDM VI, č. 194, s. 148.

⁹ LE PAIGE, I.: *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*. Pars I. Parisiis 1633, s. 326–344.

¹⁰ Moravský zemský archiv v Brně [= MZA], f. G 10 Sběrka rukopisů, inv. č. 269/1,2 – *Annales monasterii Zabrdovicensis ab Anno Domini MCCX° Primae Foundationis continentes Abbatum series et Acta Singulorum Ordinis Nostri Progressum nec non et miros casus Europae usque Ad Annum MDCCLXXIII Inclusive* [= Annales].

¹¹ Viz pozn. 8.

vyvrácen a bratři spolu s opatem se uchýlili za městské hradby k brněnským minoritám, jejichž pohostinství využívali kolem padesáti let. Za následujícího opata Šimona I. začala obnova spáleného kláštera, dokončená opatem Matějem, kterému se podařilo znovu získat rozchvácené klášterní statky.

Rozhodující (a vlastně jediná) zpráva se objevuje při popisu vlády opata Jakuba. O svátku Narození Panny Marie, tedy 8. září, roku 1521 měly „*jakési dvě sestry našeho řádu*“ jménem Anna a Kateřina skládat do rukou opata Jakuba sliby pro klášter ve Křtinách. Anály dodávají, že jejich profesní lístky jsou v Zábřdovicích uchovány včetně rukopisné modlitební knížky jedné ze sester. Teprve při této příležitosti anály vysvětlují, že sestry premonstrátky mívaly ve Křtinách při větším kostele Navštívení Panny Marie klášter, za husitských válek vyrabovaný a do základů zničený. Pozoruhodná je následující formulace: *je pravděpodobné* [credibile est], že výše uvedené sestry přebývaly v blízkosti zábrdovického kláštera; byly totiž nakonec pohřbeny v křížové chodbě kláštera pod jedním kamenem, ale když se kolem roku 1632 stavěl nový konvent, byl starý ambít zbořen a kámen odstraněn.¹²

Pro tuto chvíli se zdržíme komentáře a svou pozornost věnujeme tištěné barokní literární produkci, částečně souvčké s anály. Nejstarší je obsáhlá práce zábrdovického premonstráta Martina Alexandra Vigsia *Vallis baptismi alias Kyriteinensis seu diversorii*, vytištěná v Olomouci roku 1663 a rozdělená do dvou částí. První pojednává o dějinách, druhá o zázracích ilustrovaných na pozadí výkladu jednotlivých invokací loretánských litaní. V první kapitole první části říká, že v líčení historických událostí vychází z Paprockého, Dubravia, Hájka a dalších,¹³ ovšem v celém díle se dovolává antických literárních a křesťanských teologických a homiletických autorit takovou mírou, že výsledek je pro historika značně nepřehledný. Již v předmluvě zmiňuje původ křtinské milostné sochy z kostela v Bukovince a uvádí, že tam bývali poustevníci, jak o tom svědčí náhrobek s vyobrazením Panny Marie připomínajícím křtinskou sochu, zhotovený nikoli špatným sochařem. Nápis na náhrobku zní: *Anno Domini M.CCCC.LXXV. Feria sexta in die Pancratij. Obijt honorabilis vir Paulus Heremita, Reformator hujus, scil. loci, oretur pro eo.*¹⁴ Je pozoruhodné, že na rozdíl nejen od moderních historiků, ale i na rozdíl od současných klášterních análů jednoznačně tvrdí, že zábrdovický klášter byl založen roku 1200 a roku 1203 byl postaven klášterní kostel.¹⁵ Druhá kapitola popisuje původ a stáří křtinské sochy, kterou klade rovněž na sám počátek 13. století a říká, že zásluhou zakladatele pana Lva z Klobouk byla ze zapadlé Bukovinky přenesena na místo vznešenější a světena premonstrátským řeholnicím.¹⁶ Šestá kapitola je věnována těmto sestrám, 223 let zde sloužícím Bohu a Panně Marii Křtinské – dramaticky ovšem líčí především hrůzy, páchané ve Křtinách husity (včetně detailního popisu hanobení mrtvol). Podle Vigsia zůstaly jen tři velmi skrovné částečky (*pagelli tenuissimi*), které předaly zbylý majetek a privilegia zábrdovickému opatovi.¹⁷ Vše bylo zničeno až na milostnou sochu Panny Marie.

O dva roky mladší *Audolj křtinské*, vyšlé z pera neznámého zábrdovického premonstráta, již s jistotou tvrdí, že kostel s klášterem ve Křtinách byl založen a postaven roku 1210.¹⁸ Vedle dalších podrobností uvádí u náhrobního kamene v Bukovince, že byl 17. května 1661 z podlahy vyzdvížen a po straně proti dvěřím a původnímu hrobu poustevníka vsazen do zdi.¹⁹ Husité roku

¹² Annales, f. 143r.

¹³ VIGSIUS, M. A.: *Vallis baptismi*. Olomucii [1663], s. 1.

¹⁴ Tamtéž, [s. 11].

¹⁵ Tamtéž, s. 2.

¹⁶ Tamtéž, s. 8–11.

¹⁷ Tamtéž, s. 38.

¹⁸ *Audolj Křtinské Neyswětěgssý Rodičky Božj Panny Marie*. W Litomyssli [1665], s. 22.

¹⁹ Tamtéž, s. 25.

1423 zničili ve Křtinách kostel i s klášteřem a „*toho památka jest až podnes, když se spatřují základové kostela velikého dlouze a široce ven z země vykoukající*.“²⁰ Důležitá je změna, s níž se setkáváme v dalším odstavci: poslední tři řeholní sestry, které unikly Žižkově ukrutnosti, až do smrti bydlely u zábrdovického klášteřa a byly „*po smrti pak pod jedním kamenem v obchodu konventském pochované*“ až do roku 1662, kdy v důsledku přestavby klášteřa byly jejich ostatky uloženy v kostelní kryptě. Totéž opakuje opat Gotfríd Olenius roku 1668 ve svém spise *Mariophilus Peregrinus* s malou odchylkou, že totiž klášter byl založen v desetiletí po roce 1210. Tři sestry, přeživší husitské vraždění, však zůstaly beze změny.²¹ Roku 1670 jezuita Jiří Crugerius v červencovém svazku svého díla *Sacri Pulveres* pod datem 2. července mluví o některých mariánských svatyních, zasvěcených Navštívení Panny Marie, a na prvním místě uvádí Křtiny. Odvolává se na Vigsia a nepřináší žádnou změnu.²²

Následuje delší pauza, až roku 1706 se objevuje další anonymní dílo *Poutník křtinský*, vydané následujícího roku též v německé verzi.²³ Autor upřesňuje, že řeholní sestry do Křtin přišly z Doksan kvůli milostné soše Panny Marie, kterou fundátor nechal přenést z Bukovinky do Křtin. „*A ta jest příčina vystavení klášteřa a do něho řeholních panen uvedení ... aby Panny měly u sebe tu, která jest: Abbatissa Virginum, Abbatyše všech panen, jak blahoslavenou Pannu nazývá Jacobus de Voragine, Sermo 6. de Assumptione Beatae Virginis Mariae*.“²⁴ K legendě o třech pannách v Zábrdovicích přidává zprávu o krvavé skvrně v křtinském kostele na památku husitského vraždění. Kupodivu však dodává: „*že pak ale se to jistotně a dokonale neví, tak také to ujistiti zanecháváme. Nad to všechno jest se velmi podiviti, že toho nechutného Žižky chasa zázračnému obrazu dokonce neuškodila*.“²⁵

Opat premonstrátského klášteřa v lotrinském Etivalu Charles-Louis Hugo sepsal a v letech 1734–1736 vydal monumentální dílo *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*.²⁶ V první části druhého dílu uvádí i heslo *KYRITEIN*, panenské proboštvství dceřinné k Zábrdovicím a kvetoucí do husitských válek, konkrétně do roku 1420. Zdroje svých informací sice neuvádí, ale jsou celkem zřejmé. O málo později vydal zábrdovický premonstrát, působící rovněž ve Křtinách, Jakub Tiehan²⁷ knížku *Refugium peccatorum B. P. Maria Křtinská*. Pokud mluví o milostné soše, dovolává se Gumpenberga a přináší nové legendární detaily, o klášteře však nic dalšího nepřidává. O rok později vyšla ve Štrasburku práce převora z proslulého alsaského Odiembergu Dionysia Albrechta *Angeli pacis sancti Norberti ... sancta desideria, recta konsilia, justa opera*,²⁸ v níž se jako naplnění Norbertovy touhy po každodenním konání mariánských hodinek uvádějí i nejstarší premonstrátské klášteře zasvěcené Panně Marii, mezi nimi i moravské Křtiny, založené roku 1210. *Marianisches Gnaden-Thal*²⁹ z roku 1750 prakticky opakuje

²⁰ Tamtéž, s. 37.

²¹ OLENIUS, G.: *Mariophilus Peregrinus*. Litomisslii [1668], s. 15, 35.

²² CRUGERIUS, G.: *Sacri Pulveres Mensis Julii*. [Pragae] 1670, s. 5–7.

²³ *Kyriteiner Wahlfahrter, Das ist: Eigentliche Nachricht und Beschreibung Von dem Wunderreichen Gnaden-Bild der Übergebenedeytisten Jungfrau Mariae zu Kyritein*. Brünn 1707.

²⁴ *Pautník Křtinský*. W Brně 1706, s. 13–14.

²⁵ Tamtéž, s. 19–20.

²⁶ HUGO, C. L.: *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*. Tom. II. Nanceii 1736 (reprint Averbode 1999), sl. 13–14.

²⁷ TIEHAN, J.: *Refugium peccatorum B. P. Marya Křtinská*. W Litomyssli 1738.

²⁸ ALBRECHT, D.: *Angeli pacis Sancti Patris Norberti ... snacha desideria, recta konsilia, justa opera*. Argentorati [1739], s. 190.

²⁹ *Marianisches Gnaden-Thal, Das ist: Eigentliche Nachricht, und Beschreibung, von dem Wunderreichen Gnaden-Bild der übergebenedeytisten Jungfrau Mariae zu Kyritein*. Brünn 1750.

údaje starší německé práce *Kyriteiner Wahlfahrter* z počátku 18. století. Tím končí barokní, především poutní literatura o Křtínách. Sledovat další křtínské tisky, namnoze poutnické brožurky z 19. a 20. století, nemá pro náš účel již smyslu – s jedinou výjimkou, kterou představují *Premonstráti v Čechách a na Moravě*³⁰ z roku 1877. Toto málo kritické dílo strahovského premonstráta Dominika Karla Čermáka totiž křtínský klášter odkazuje v „*obor pověstí, jakých v takovém směru víc máme*“.

Pokusíme-li se o shrnutí všech těchto údajů, dojdeme snadno k závěru, že jediné seriózní údaje, jimiž má smysl se vážně zabývat, pocházejí ze zábrdovických análů. Rozpor mezi nimi a současnou tištěnou produkcí, konkrétně jak se ze dvou řeholnic z roku 1521 staly tři zachráněné před husitskými vojáky, musíme ponechat nerozřešený. Nesporné je zřejmě pouze to, že v původní křížové chodbě kláštera se nacházel nějaký starý náhrobek – snad se dá vyslovit domněnka, že buď byl velmi prostý, bez nápisu, nebo sešlapaný do nezřetelnosti. Nikde totiž nenalezeme zprávu, co na něm bylo, i když v jiných případech jsou analý velmi přesné a v případě poustevníka z Bukovinky text nápisu uvádí i tištěné knihy, byť s různými odchylkami. Zůstává tedy jediná konkrétní zpráva k roku 1521, která má dvě části. Druhá z nich – o existenci panenského kláštera ve Křtínách v době předhusitské – se prakticky vyvrací sama sebou, jelikož dosud analý o tomto klášteře důsledně mlčely. Rozhodně však nelze tvrdit, že se jinak zajímají pouze o Zábrdovice. Nakonec zůstávají ony dva profesní lístky a modlitební kniha, pietně uchovávané v klášterním archivu. Tady je možný klíč k záhadě: Jakub ze Šternberka byl zábrdovickým opatem zvolen roku 1518 jako novoříšský probošt, jímž byl od roku 1515 a zůstal jím až do roku 1521, tedy tři roky zastával obě funkce. Profesní lístky v zábrdovickém archivu pak nikoho nemohou udivit, otázkou však zůstává jejich text, protože ten by měl zásadně obsahovat jméno kláštera, kam profes(ka) náleží. Analý sice mluví o Křtínách, nikoli však o čitelnosti či fyzickém stavu obou dokumentů. Nepomůže nám ani zábrdovické nekrologium,³¹ které obsahuje mimořádný počet řeholních sester s překvapivým množstvím staročeských jmen v nejstarší vrstvě záznamů, pochopitelně nedatovaných a nedatovatelných. Anna i Kateřina se mezi nimi vyskytují několikrát, ale nelze je ztotožnit – to jen umocňuje skepsi ohledně náhrobku v křížové chodbě, protože ten by sestavovatel nekrologia mohl a měl znát. Navíc se u některých nebožtíků uvádí, že jsou pohřbeni v kostele sv. Kunhuty – o křížové chodbě se nepraví nic.

Pro úplnost ještě dodejme, že ani ona podivná zeď v *Audolí křtinském* z roku 1665 není nevysvětlitelná: stačí se podívat na staré rytiny ze 17. století, které vedle obou kostelů a dalších budov ukazují zřetelně nejméně dvě zdi, jednu ohradní kolem kostela, druhou táhnoucí se přes celý obrázek. Zejména v druhém případě mohla fantazie spatřovat v ní ledacos.

Můžeme tedy uzavřít výše citovanými slovy Dominika Karla Čermáka a křtínský klášter odkázat v *obor pověstí, jakých v takovém směru více máme*.

³⁰ ČERMÁK, D. K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. V Praze 1877, s. 496–499, resp. 497.

³¹ MZA Brno, f. G 10 Sbirka rukopisů, inv. č. 229 – Menologium seu Nomina mortuorum.